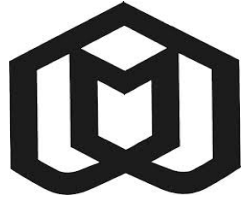

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم تحقیقات و فناوری

دانشگاه شهیدمدنی آذربایجان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات عرب

پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد

رشته زبان و ادبیات عربی

بررسی تطبیقی مضامین شعری محمود سامی البارودی و محمد فرخی یزدی

استاد راهنما:

دکتر مهین حاجی زاده

استاد مشاور:

دکتر عبدالأحد غیبی

پژوهشگر:

هاشم ضیاء

آذرماه ۱۳۹۳

تبریز - ایران

تقدیم به

همسرم، به پاس قدردانی از قلبی آکنده از عشق و معرفت که در طول تحصیلات، با وجود مشکلات بسیار، محیطی سرشار از سلامت، امنیت، آرامش و آسایش برای من فراهم آورده بودند.

و همچنین دوست مرحوم، فرزانه و بزرگواریم جناب آقای محمد مصطفی زاده که آشنایی با ایشان نقطه‌ی عطفی در زندگی‌م بود؛ دوستی که هرگز فراموش نخواهد شد.

تقدیر و تشکر

سپاس خدای را که سخنوران، در ستودن او بمانند و شمارندگان، شمردن نعمت‌های او ندانند و کوشندگان، حق او را گزاردن نتوانند. از استاد با کمالات و شایسته؛ سرکار خانم دکتر مهین حاجی‌زاده که در کمال سعه‌صدر، با حسن خلق و فروتنی، از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ ننمودند و زحمت راهنمایی این پایان‌نامه را بر عهده گرفتند؛ از استاد صبور و ارجمند، جناب آقای دکتر عبدالأحد غیبی، مدیریت محترم کرسی گروه، که زحمت مشاوره این پایان‌نامه را متقبل شدند؛ از تمامی اساتید فرزانه و دلسوز گروه عربی که در طول دوران تحصیل از علم و اخلاق بی‌ماندشان بهره‌ها بردم؛ و همچنین از تمامی دوست و همکلاسی‌های عزیزم که کانون گرم و با محبت آشنایی و همکلاسی بودنشان سال‌های سال، گرما بخش وجودمان در این سردی‌های روزگار خواهد بود، کمال تشکر و قدردانی را دارم.

هاشم ضیاء

آذرماه ۱۳۹۳

چکیده

بررسی تطبیقی مضامین شعری دو شاعر معاصر ایران و مصر در دوره‌ی معاصر، ما را به بسیاری از زوایای تاریک ادبیات این ملت‌ها رهنمون می‌سازد؛ با توجه به اینکه دوره‌ی معاصر در ادبیات هر ملتی، از پشتوانه‌ی ارزشمند و طولانی پیدایش تاریخ ادبیات آن ملت تا آن دوره برخوردار است؛ لذا این بررسی نه تنها این دو شاعر یعنی سامی البارودی و محمدفرخی یزدی را مورد بررسی تطبیقی قرار می‌دهد، بلکه به طریقی ما را به بسیاری از ناشناخته‌های شعر و ادبیات دو ملت ایران و عرب، آگاه می‌کند. سامی البارودی شاعری وطن‌پرست و نوگرا بوده با اعتقاد و اعتماد به اصول شعر سنتی، ولی با درونمایه‌های نو و متفاوت؛ از طرفی دیگر فرخی یزدی نیز شاعری با گرایش وطن‌پرستی، آزادی و عدالت خواهی بیشتر، بر همان اصول و قالب‌های شعر کلاسیک بوده است؛ به طور کلی درون‌مایه‌های نو و متفاوت با شعر و ادبیات گذشته ولی بر همان چارچوب و قواعد سنتی و به طور خاص، شعر سیاسی مبتنی بر آزادی خواهی و به ویژه عشق به وطن، نقطه نزدیک و گاهی مشترک دو شاعر معاصر است. این پژوهش درصدد است که به بررسی مضامین شعری غالب و مشترک این دو شاعر در دو محیط که شرایط سیاسی و اجتماعی نسبتاً مشترکی دارند، بپردازد. روش تحقیق در این بررسی به صورت توصیفی - تحلیلی و گردآوری اطلاعات، به صورت کتابخانه‌ای می‌باشد. دستاورد کلی پژوهش مبین آن است که مضامین شعری دو شاعر، گاهی تحت تأثیر احساسات و عواطف آنها قرار داشته ولی بیشتر ناشی از شرایط سیاسی و اجتماعی خاص دوران آنان بوده است؛ هر چند شرایطی چون زندان و یا غربت طولانی، باعث ایجاد مضامینی در اشعار آنان گشته که در شعر یکی از آنها نسبت به دیگری، بیشتر نمود یافته است.

واژگان کلیدی: فرخی یزدی، سامی البارودی، وطن دوستی، عشق، عدالت، آزادی .

فهرست

مقدمه.....	۱
فصل اول : کلیات ادبیات تطبیقی	
۱-۱- ادبیات تطبیقی.....	۵
۱-۱-۱- تعریف ادبیات تطبیقی.....	۵
۱-۱-۲- تاریخچه ادبیات تطبیقی.....	۵
۱-۱-۳- مکاتب ادبیات تطبیقی.....	۶
۱-۱-۳-۱- مکتب فرانسه.....	۶
۱-۱-۳-۲- مکتب آمریکایی.....	۶
۱-۱-۴- ضرورت و نتایج ادبیات تطبیقی.....	۷
۱-۱-۵- ادبیات تطبیقی در ایران.....	۸
۱-۱-۶- ادبیات تطبیقی در مصر.....	۸
فصل دوم: اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران و مصر در دوره‌ی معاصر	
۱-۲- اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران در دوره‌ی معاصر.....	۱۱
۱-۱-۲- دوره‌های سیاسی و اجتماعی ایران.....	۱۱
۱-۱-۱-۲- دوره‌ی اصلاحات.....	۱۱
۱-۱-۱-۱-۲- اصلاحات عباس میرزا.....	۱۲
۱-۱-۱-۲-۲- اصلاحات امیر کبیر.....	۱۲
۱-۱-۲-۲- دوره‌ی انقلاب مشروطه.....	۱۳
۱-۱-۲-۱-۲- ریشه‌های مشروطیت.....	۱۳
۱-۱-۲-۲-۲- عوامل محرک و تسریع کننده‌ی انقلاب مشروطیت.....	۱۴
۱-۱-۲-۳-۱-۲- حوادث دوره‌ی مشروطیت.....	۱۴
۱-۱-۲-۲- اوضاع سیاسی و اجتماعی عصر شاعر.....	۱۵
۱-۱-۲-۱-۲- فرخی و نهضت مشروطه.....	۱۵
۱-۱-۲-۲-۲- فرخی یزدی و دوره‌ی رضاخان(بعد از مشروطه).....	۱۶
۱-۱-۲-۲- اوضاع سیاسی و اجتماعی مصر در دوره‌ی معاصر.....	۱۷

- ۱۷-۲-۲-۱- دوره‌های سیاسی و اجتماعی.....
- ۱۷-۲-۱-۱- دوره‌ی حمله فرانسه.....
- ۱۸-۲-۱-۱-۱- حوادث این دوره.....
- ۱۸-۲-۱-۱-۱- مقاومت الأزهر و تبعات آن.....
- ۱۸-۲-۱-۱-۲- پیدایش انقلابات مردمی.....
- ۱۹-۲-۱-۲- دوره‌ی حکومت محمد علی پاشا و خاندانش.....
- ۱۹-۲-۱-۳- دوره‌ی انقلابات تاکنون.....
- ۲۰-۲-۲-۲- اوضاع سیاسی و اجتماعی عصر شاعر.....
- ۲۱-۲-۳- نقاط مشترک اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران و مصر در دوران دو شاعر.....
- ۲۲-۲-۴- عوامل کلی پسرفت و سستی دو کشور ایران و مصر در دوره‌ی معاصر.....
- ۲۲-۲-۴-۱- سیاست‌های غلط اقتصادی.....
- ۲۳-۲-۴-۲- دریافت وام‌های کلان.....
- ۲۳-۲-۴-۳- اعطای امتیازات.....
- ۲۴-۲-۴-۴- مداخلات بیگانگان.....
- ۲۵-۲-۵-۱- اوضاع سیاسی و اجتماعی مشترک دو کشور در دوره‌ی معاصر.....
- ۲۵-۲-۵-۱- شبوه‌ی آشنایی دو کشور با فرهنگ غرب.....
- فصل سوم: زندگی و آثار دو شاعر
- ۲۸-۳-۱-۱- زندگی و آثار محمود سامی البارودی.....
- ۲۸-۳-۱-۱- زندگی نامه.....
- ۲۸-۳-۱-۱- تولد و نسب.....
- ۲۸-۳-۱-۲- شخصیت شاعری و اخلاقی.....
- ۲۹-۳-۱-۳- خدمات و مناصب حکومتی.....
- ۳۰-۳-۱-۴- زندگی در تبعید.....
- ۳۰-۳-۱-۵- بازگشت به مصر و وفات.....
- ۳۱-۳-۱-۲- آثار بارودی.....
- ۳۱-۳-۲- زندگی و آثار محمد فرخی یزدی.....

۳۱ زندگی نامه	۱-۲-۳
۳۱ تولد	۱-۱-۲-۳
۳۲ شخصیت مبارز شاعر	۲-۱-۲-۳
۳۳ مناصب	۳-۱-۲-۳
۳۳ زندان و وفات شاعر	۴-۱-۲-۳
۳۳ آثار محمد فرخی یزدی	۲-۲-۳
۳۴ دیباچه	۱-۲-۲-۳
۳۴ متن دیوان	۲-۲-۲-۳
۳۴ فتح نامه	۳-۲-۲-۳
۳۵ انتشار روزنامه طوفان	۴-۲-۲-۳
فصل چهارم: مضامین شعری مشترک دو شاعر		
۳۷ نگاهی به اسلوب شعری	۱-۴
۴۰ اسلوب شعری دو شاعر از نظر نویسندگان	۲-۴
۴۰ مضامین شعری مشترک	۳-۴
۴۱ وطن دوستی	۱-۳-۴
۴۲ عشق و علاقه‌ی زیاد به وطن	۱-۱-۳-۴
۴۴ ذکر مجد و عزت گذشتگان و دعوت به انقلاب	۲-۱-۳-۴
۴۷ ذکر نام و توصیف مظاهر طبیعی	۳-۱-۳-۴
۴۹ عدم استقلال و وابستگی	۴-۱-۳-۴
۵۱ تنهایی و غربت	۵-۱-۳-۴
۵۲ عشق	۲-۳-۴
۵۳ دوگانگی در عشق	۱-۲-۳-۴
۵۴ وفا و جفای معشوق	۲-۲-۳-۴
۵۶ معشوق و زیباییهای آن	۳-۲-۳-۴
۵۷ قدرت عشق	۴-۲-۳-۴
۶۰ مدح و ذم عشق	۵-۲-۳-۴

- ۶۲.....۶-۲-۳-۴- صدافت در عشق.....
- ۶۳.....۳-۳-۴- طبقه‌ی فقیر و ضعیف.....
- ۶۴.....۱-۳-۳-۴- مدح و ذم فقر و ثروت.....
- ۶۷.....۲-۳-۳-۴- عوامل فقر.....
- ۶۹.....۴-۳-۴- اسلام و مبانی دینی.....
- ۷۰.....۱-۴-۳-۴- توحید.....
- ۷۱.....۲-۴-۳-۴- مظاهری از قدرت الهی.....
- ۷۲.....۳-۴-۳-۴- شکرگزاری و طلب رحمت.....
- ۷۴.....۴-۴-۳-۴- معاد.....
- ۷۶.....۵-۴-۳-۴- ذکر نام پیامبران.....
- ۷۷.....۵-۳-۴- علم و دانش.....
- ۷۸.....۱-۵-۳-۴- لفظ قلم و ارزش آن.....
- ۷۹.....۲-۵-۳-۴- مقایسه‌ی علم.....
- ۸۱.....۳-۵-۳-۴- منافع علم.....
- ۸۳.....۴-۵-۳-۴- راه‌های کسب علم.....
- ۸۵.....۶-۳-۴- عدالت.....
- ۸۵.....۱-۶-۳-۴- عدالت و آزادی.....
- ۸۶.....۲-۶-۳-۴- منافع عدالت.....
- ۸۷.....۳-۶-۳-۴- پیامدهای فقدان عدالت.....
- ۸۸.....۴-۶-۳-۴- عدل الهی.....
- ۸۹.....۵-۶-۳-۴- لازمه‌ی عدل.....
- ۹۰.....۶-۶-۳-۴- عدالت و حاکمان.....
- ۹۲.....۷-۳-۴- پند و حکمت.....
- ۹۳.....۱-۷-۳-۴- شرایط دوستی.....
- ۹۴.....۲-۷-۳-۴- مذمت ریاکاری.....
- ۹۵.....۳-۷-۳-۴- ناملایمات روزگار.....

- ۹۶.....۴-۷-۳-۴- پرهیز از خشونت.
- ۹۷.....۵-۷-۳-۴- مذمت نادان.
- ۹۸.....۶-۷-۳-۴- شجاعت.
- ۹۹.....۷-۷-۳-۴- میانه‌روی.
- ۱۰۰.....۸-۷-۳-۴- اعتماد به نفس.
- ۱۰۱.....۹-۷-۳-۴- صبر و بردباری.
- ۱۰۲.....۱۰-۷-۳-۴- حرص و طمع.
- ۱۰۳.....۱۱-۷-۳-۴- رنج و گنج.
- ۱۰۳.....۱۲-۷-۳-۴- عفو و بخشش.
- ۱۰۴.....۱۳-۷-۳-۴- بد اقبالی.
- ۱۰۶.....۸-۳-۴- آزادی.
- ۱۰۶.....۱-۸-۳-۴- سرافرازی و آزادی.
- ۱۰۷.....۲-۸-۳-۴- آزادی درون.
- ۱۰۸.....۳-۸-۳-۴- آزادی و رهایی.
- ۱۱۰.....۹-۳-۴- ظلم و ستم.
- ۱۱۰.....۱-۹-۳-۴- ظلم و ستم فراوان.
- ۱۱۱.....۲-۹-۳-۴- ظلم و ستم بیگانگان.
- ۱۱۲.....۳-۹-۳-۴- سرانجام ظالم.
- ۱۱۳.....۴-۹-۳-۴- آثار سوء ظلم و ستم.
- ۱۱۵.....نتیجه گیری.
- منابع و مأخذ
- ۱۱۶.....منابع فارسی.
- ۱۱۹.....منابع عربی.

تعریف و بیان مسأله

در دنیای امروزی، اگر بخواهیم موقعیت، وزن و جایگاه ادبیات ملی را درک کنیم، ناچار باید آن را در ترازوی ادبیات تطبیقی قرار دهیم. با توجه به اهمیت ادبیات تطبیقی در شناساندن بسیاری از زوایای تاریک ادبیات ملل مختلف از طریق تأثیر پذیری شاعران از یکدیگر و به دنبال آن، مطرح شدن بسیاری از مفاهیم فرهنگ و ادبیات آن‌ها به‌ویژه شاعران مشرق زمین و البته معاصر، به نظر می‌رسد که بررسی تطبیقی این دو شاعر یعنی محمود سامی البارودی و محمدفرخی یزدی ما را در کشف بسیاری از مفاهیم ادبیات دو ملت در دوره‌ی معاصر، رهنمون سازد.

فرخی یزدی شاعری وطن‌پرست و آزادی‌خواه بوده و با توجه به شرایط خاص اجتماعی و سیاسی دوران وی، باید اذعان کرد که مضامین و ساختار شعری وی غالباً تحت تأثیر همین شرایط بوده و این را به وضوح و فراوان در آثارش می‌توان یافت. او شاعر آزادی است و در همی اشعارش مبارزه با استبداد و خفقان دوران وی هویداست. از طرفی دیگر با توجه به یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های ادبیات تطبیقی که همان تأثیر و تأثر است (سیدی، ۱۳۹۰: ۷) تأثیر وی در ایجاد تحول در قالب‌های شعر فارسی، به‌ویژه غزل سیاسی کاملاً روشن است. به گفته‌ی حسین مکی نویسنده‌ی مقدمه‌ی دیوان فرخی: «برای شناخت این شاعر انقلابی قرن اخیر ایران، به نام مطالعه و تحقیق آثار ادب، شرح احوال وی و کمی از اشعار وی را که معرف قریحه اوست و صریح‌ترین سند اثبات مندرجات مقدمه ماست، مطالعه نموده و سپس بی‌طرفانه قضاوت نمایند». (فرخی یزدی، ۱۳۶۳: ۱۲)

محمود سامی البارودی نیز، به اعتقاد بسیاری از شاعران و محققان، سردمدار نوگرایی و در واقع نئوکلاسیسم در ادبیات معاصر عرب بوده است. وی با فاصله‌ی زمانی نیم قرن از فرخی یزدی، تقریباً با شرایط اجتماعی و سیاسی مشابهی در دوره‌ی معاصر عرب که مرکزیت آن مصر بوده، زیسته است. وی به زبان‌های ترکی و فارسی در طول سفرهای طولانی که داشته، آشنا شده (دهکردی، ۱۳۸۸: ۲) و از طرفی دیگر با توجه به شرکت فعال وی در کارهای سیاسی و به‌ویژه نظامی، به نظر می‌رسد که آثار وی نیز نه تنها بی‌تأثیر از آن شرایط نبوده بلکه بسیار زیاد تحت تأثیر آن شرایط قرار داشته است؛ لذا با توجه به نزدیکی شرایط تاریخی و اجتماعی دو شاعر در دوره‌ی معاصر عرب و ایران، این پژوهش با بررسی تطبیقی مضامین شعری و ادبی دو شاعر در صدد است که هم برخی از ناشناخته‌های عرصه‌ی دو ادبیات را در دوره‌ی معاصر و هم

تأثیرگذاری و تأثیرپذیری شاعران از شرایط اجتماعی و سیاسی را در این دوره، به منصفی بررسی و تطبیق بکشاند.

اهمیت و ضرورت تحقیق

با بررسی‌های انجام گرفته در بسیاری از پایان نامه‌ها و مقالات انجام شده در حیطه‌ی ادبیات تطبیقی، مشخص گردید که مضامین شعری این دو شاعر بایکدیگر، چه به صورت کلی و چه به صورت جزئی، مورد بحث و بررسی تطبیقی قرار نگرفته‌اند؛ هر چند هر یک از شاعران به تنهایی با شاعران دیگر، مورد تطبیق و بررسی قرار گرفته‌اند؛ لذا پرداختن مستقیم به مضامین شعری این دو شاعر با شرایط تاریخی و اجتماعی نزدیک به هم، دارای اهمیت و ضرورتی انکارناپذیر است؛ چون دوره‌ی معاصرآبستن بسیاری از حوادث تأثیرگذار و مهم در ادبیات بوده و پشتوانه‌ای ارزشمند از فرهنگ و ادبیات گذشته را، یدک می‌کشد.

اهداف پژوهشی

- ۱- بررسی درون‌مایه‌های اصلی و غالب اشعار فرخی‌یزدی و محمودسامی‌البارودی
- ۲- بررسی میزان تأثیرپذیری دو شاعر از شرایط اجتماعی و سیاسی دوران خود
- ۳- بررسی تأثیر هر یک از دو شاعر بر ادبیات معاصر ملت‌های خود

سؤالات

- ۱- مضامین اصلی در اشعار این دو شاعر چه بوده است؟
- ۲- آیا دو شاعر در طول دوره‌ی شاعری خود، از همدیگر متأثر بوده‌اند؟
- ۳- تا چه اندازه این دو شاعر، بر شرایط اجتماعی، سیاسی و به‌ویژه ادبی دوران خود تأثیرگذار بوده‌اند؟

فرضیه‌ها

۱- به نظر می‌رسد که درون‌مایه‌ی اصلی شعر دو شاعر، مبارزه با استبداد حاکم بر جوامعشان و پرداختن به مضامینی نو در شعر با تکیه بر همان مضامین شعری شاعران گذشته، باشد که این ویژگی اخیر در شعر سامی‌البارودی نمود بیشتری دارد.

۲- به نظر می‌رسد که فرخی‌یزدی و سامی البارودی با فاصله‌ی زمانی حدود نیم قرن در دوره‌ی معاصر تأثیرگذاری بسیار کمی بر یکدیگر داشته باشند؛ هرچند شرایط تاریخی مشابه ممکن است که این تأثیر و تأثر را از ناحیه‌ای دیگر نمایان‌تر کند که این مسأله با استناد به مکتب سلافیه‌ی^۱ اروپای شرقی قابل توجیه است.

۳- به نظر می‌رسد که فرخی‌یزدی با اشعار انقلابی، وطن پرستانه و سیاسی و سامی البارودی با اشعار نوگرایانه و نئوکلاسیسم، بر شرایط جوامع خودشان در برخی زمینه‌ها تأثیرگذار بوده‌اند.

پیشینه تحقیقاتی

در حوزه‌ی ادبیات تطبیقی به‌طور کلی پژوهشگران فرانسوی جزو اولین کسانی بوده‌اند که به این کار پرداخته‌اند، بر اساس مطالعات تطبیقی آن دوران، پژوهشگر بایستی به مطالعه‌ی روابط و مبادلات ادبی بین ملت‌ها می‌پرداخت. با مطالعه‌ی برخی از مقالات و پژوهش‌های انجام گرفته در حوزه‌ی ادبیات تطبیقی معاصر ایران و عرب، پژوهشی تطبیقی درباره‌ی مضامین کلی شعر این دو شاعر یعنی فرخی و بارودی مشاهده نشد؛ هرچند به‌صورت مجزا با شاعران و ادیبان دیگر، پژوهش‌های ارزنده‌ای درباره‌ی هر یک از دو شاعر انجام گرفته است:

۱- کتاب "صورة الذات بین محمود سامی البارودی وأبی فراس الحمدانی" توسط یاسرعلی عبدالسلیمان در سال ۱۳۸۷.

۲- مقاله‌ی "بررسی تطبیقی تجلی عشق به میهن در اشعار فرخی‌یزدی و معروف الرصافی" توسط محمدرضا توکلی در سال ۱۳۹۰.

۳- مقاله‌ی "بررسی تطبیقی استعمار ستیزی در خاورمیانه با تکیه بر اشعار فرخی‌یزدی و الرصافی" از نویسنده‌ی مذکور.

۴- مقاله‌ی "مضامین برجسته بین فرخی و عارف قزوینی" از یداله بهمنی در سال ۱۳۹۱.

۵- مقاله‌ی "چشم اندازه‌های شعر غربت و تبعید در شعر البارودی" توسط نرگس گنجی در سال ۱۳۹۰.

۱. طبق نظریه‌ی این مکتب، جدا از تأثیر و تأثر، گاهی شرایطی یکسان که دو شاعر در آن زندگی می‌کنند باعث خلق آثاری می‌شود که تا حدودی شبیه به هم است.

فصل اول

کلیات ادبیات تطبیقی

۱-۱- ادبیات تطبیقی

۱-۱-۱- تعریف ادبیات تطبیقی

پژوهشگران، در علوم گوناگون به دسته‌بندی و طبقه‌بندی اطلاعات پرداخته‌اند و این ژرف‌بینی‌ها و بررسی‌ها به نتایج روشنی منتهی شده است. یکی از این زمینه‌ها و عرصه‌های تطبیق، علم ادبیات است که شامل مقایسه بین اندیشه‌ها و بررسی آراء و نظرات اندیشمندان و دانشمندان نقاط مختلف جهان است و از آن با عنوان "ادبیات تطبیقی" نام برده می‌شود. (حدیدی، ۱۳۷۳: ۲)

در جایی دیگر اینچنین آمده است ادبیات تطبیقی (Comparative literature) که گاهی به آن «ادبیات همگانی» نیز گفته می‌شود، علمی است اساساً فرانسوی و به زبان ساده عبارت است از: «مطالعه و بررسی مقایسه‌ای آثاری که برخاسته از زمینه‌های فرهنگی گوناگونند.» (ساجدی، ۱۳۸۷: ۸)

ادبیات تطبیقی یک نوع پژوهش تطبیقی است که دارای ارزشی تاریخی می‌باشد؛ یعنی یک رویکرد نقدی برای بنای تاریخ ادبیات است. (محمد، ۱۹۸۲: ۱۵) این نوع ادبیات، همان تاریخ روابط بیرونی میان ادبیات ملل مختلف است. (غنیمی‌هال، ۱۹۸۷: ۱۸) مهمترین مولفه‌ی ادبیات تطبیقی همان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری است که در این بحث مد نظر ماست. مفهوم عمده در این تعریف بررسی بین ادبیات دو ملت و یا ملت‌های مختلف است. (ولک، ۱۳۷۳: ۱۴۲)

۱-۱-۲- تاریخچه ادبیات تطبیقی

برای نخستین بار پژوهشگران فرانسوی، ادبیات تطبیقی را در تحقیقات خود رواج دادند. در سال ۱۸۲۸ میلادی ویلمن^۲ در دانشگاه سوربن^۳ فرانسه در درس تاریخ ادبیات فرانسه از تأثیر ادبیات انگلیسی و ایتالیایی بر ادبیات فرانسه سخن گفت. او در مجموعه سخنرانی‌های خود برای اولین بار اصطلاح ادبیات تطبیقی "literature compare" را به‌کار برد. اندکی بعد لین کوپر^۴ از دیگر محققان فرانسوی، اصطلاح "بررسی ادب تطبیقی" یا "بررسی مقایسه‌ای ادبیات" را به‌کار برد؛ چون از نظر وی به‌کار بردن مستقیم ادبیات

^۲ .Villemain

^۳ .Sorbonne

^۴ .Lin cooper

تطبیقی، معنای هنر زیبا را نیز تداعی می‌کرد. هرچند شروع ادبیات تطبیقی در جهان معاصر، با فرانسویان بود ولی آلمانی‌ها نیز در توسعه و پیشبرد این علم در دنیای معاصر سهم بسزایی داشتند. (محسنی نیا، ۱۳۸۹: ۳-۴)

ادبیات تطبیقی به شکل علمی آن، عمری صد ساله دارد ولی به صورت غیر علمی در شرق نیز کم و بیش وجود داشته است و به صورت پراکنده در اشعار شاعران دوره‌ی باستان ایران و حتی شاعران دوره‌ی جاهلی به چشم می‌خورد. (همان، ۵)

۱-۱-۳- مکاتب ادبیات تطبیقی

۱-۱-۳-۱- مکتب فرانسه

نظریه‌پردازان فرانسوی، ادبیات تطبیقی را شاخه‌ای از تاریخ ادبیات به حساب می‌آورند و وظیفه‌ی پژوهشگر ادبیات تطبیقی را، بررسی روابط ادبی بین فرهنگ‌های مختلف — عمدتاً بین فرهنگ فرانسه و سایر فرهنگ‌ها — می‌دانند. این مکتب که تحت تأثیر پوزیتیویسم (اثبات‌گرایی) قرن نوزدهم اروپاست، بر ارائه‌ی مستندات و مدارک تاریخی اصرار می‌ورزد و هرگونه مطالعه‌ی تطبیقی را مشروط به اثبات رابطه‌ی تاریخی بین دو فرهنگ مورد نظر می‌داند. از دیدگاه مکتب فرانسوی اثبات روابط تاریخی بین آثار ادبی که به زبان‌های مختلف نگاشته شده‌اند، شرط مسلم و قطعی ورود به عرصه‌ی پژوهش‌های ادبیات تطبیقی است. (انوشیروانی، ۱۳۸۹: ۱۲)

۱-۱-۳-۲- مکتب آمریکایی

مکتب آمریکایی پس از جنگ جهانی دوم با سخنرانی رنه ولک^۵ (۱۹۹۵-۱۹۰۳) در دومین کنگره بین‌المللی ادبیات تطبیقی، که در سال ۱۹۵۸ در دانشگاه کارلینای شمالی برگزار گردید، پا به عرصه‌ی پژوهش‌های ادبی نهاد. این مکتب، علاوه بر مطالعه‌ی ارتباطات ادبی بین فرهنگ‌های مختلف، ادبیات تطبیقی را در ارتباط تنگاتنگ با سایر رشته‌های علوم انسانی و هنرهای زیبا مانند: تاریخ، فلسفه، ادیان، زبان‌شناسی، روان‌شناسی، پیکر تراشی، جامعه‌شناسی، نقاشی، سینما، موسیقی و سایر هنرها می‌بیند. از منظر این مکتب، ادبیات تطبیقی فلسفه و نظریه‌ی جدیدی در مطالعات ادبی است؛ بدین معنی که ادبیاتی جهانی و کلیتی است که اجزاء آن، یعنی ادبیات(های) ملی، از وحدتی اندام‌وار و انسجامی یگانه برخوردارند. (همان، ۱۳)

⁵. René Wellek

۱-۱-۴- ضرورت و نتایج ادبیات تطبیقی

ادبیات تطبیقی به روش علمی آن، تأثیر بسزایی در شناساندن ادبیات ملل مختلف داشته و دارد؛ در این پژوهش، که به صورت تطبیقی انجام گرفته است، مبنای کار براساس ادبیات تطبیقی مکتب فرانسه، استوار است؛ چون درونمایه‌های اصلی و اصول اساسی این مکتب بر دو اصل اختلاف زبان و روابط تاریخی استوار است؛ لذا در این بررسی بین ادبیات ایران و مصر لحاظ شده است. بنابراین ضرورت و اهمیت این علم به‌ویژه در تحقیقات حوزه‌ی علوم انسانی بر کسی پوشیده نیست. در اینجا برخی از شاخص‌های اهمیت و ضرورت این علم را ذکر می‌کنیم:

- ادبیات تطبیقی ذاتاً رشته‌ای فراملیتی بین‌فرهنگی است؛ لذا زمینه‌ی مناسبی برای ایجاد، توسعه، گسترش روابط و تعاملات بین فرهنگی است. (سیدی، ۱۳۹۰: ۱۶)

- به قول ندوشن: « ادبیات تطبیقی می‌نمایاند که اندیشه‌های آدمیان در بنیاد به یک سرچشمه می‌رسند، و به رغم اختلاف‌های فرعی و طرز بیان، خویشاوندی در میان آنهاست. فی‌المثل، مردم دنیا در هر نقطه از جهان یکسان عاشق می‌شوند، اما همگی به نحو یکسان عشق خود را ابراز نمی‌کنند. همین گونه‌اند سایر مسائل بنیادی. از هر چیز گذشته، مقارنه‌ی آثار ادبی مختلف می‌تواند به تفاهم میان ملت‌ها کمک کند، واحساس‌های مشترک انسان‌ها را به تشریح بگذارد.» (ندوشن، ۱۳۸۱: ۸)

- مقایسه و سنجش اندیشه‌ها، افکار، عواطف و احساسات موجود در ادبیات سایر ملت‌ها، با ادبیات ملت خودمان و یافتن وجوه اشتراک و افتراق در جهت پدید آوردن زمینه‌های جدید و آفاق نو در پژوهش‌ها و تحقیقات ادبی.

- تحقیق در زمینه ادبیات تطبیقی باعث درک واقعی ارزش‌ها و مزایای ادبیات یک ملت می‌شود و روشن می‌سازد که ادبیات آن ملت نسبت به ادبیات سایر ملت‌ها در چه مرتبه‌ای قرار دارد؛ از این رو هیچ‌گاه شاهد آن نخواهیم بود که یک پژوهشگر ادبیات تطبیقی از ادبیات ملت خود یا ادبیات یک ملت، کورکورانه و با تعصب دفاع و جانب‌داری کند.

- درک آن قسمت از تحولات ادبی که در نتیجه‌ی روابط فرهنگی، تاریخی و سیاسی میان ملت‌ها پدید آمده است. به همین جهت، این شاخه از معارف بشری می‌تواند در برقراری صلح و دوستی میان ملت‌ها نقش مؤثر و کارسازی داشته باشد. (فخر، ۱۳۸۶: ۱۱۱-۱۱۲)

۱-۱-۵- ادبیات تطبیقی در ایران

ادبیات تطبیقی در سفر خود از اروپا وارد آمریکا شد و بعد به کشورهای مشرق زمین رسید. پایه‌گذار ادبیات تطبیقی در ایران فاطمه سیاح است که در سال ۱۳۱۷ کرسی سنجش ادبیات را در دانشگاه تهران تأسیس کرد و تدریس درس مزبور را به‌عهده گرفت.

پیدایش ادبیات تطبیقی در ایران، حاصل جنبش فکری، فلسفی و یا نیاز مبرم به تأسیس این دانش نبوده است، بلکه این نوع پژوهش ادبی به تقلید از پژوهش‌های اروپایی توسط برخی از اساتید نه چندان مسلط به ادبیات فارسی بوده است که مدتی به دلیل عدم اهتمام و برنامه‌ریزی برای پرداختن علمی به این حوزه، تعطیل شده است. (صالح بک، ۱۳۷۸: ۱۹)

به‌طور کلی می‌توان کسانی را که بعد از فاطمه سیاح به این حوزه توجهی نشان دادند، اینچنین برشمرد: در سال ۱۳۲۳ دکتر محمد محمدی نخستین اثر تطبیقی خود را تحت عنوان "فرهنگ ایرانی و تأثیر آن در تمدن اسلام و عرب" ارائه کرد. چند سال بعد در سال ۱۳۳۲ جمشید بهنام نخستین پژوهش تئوری خود را که در واقع خلاصه‌ای از کتاب ادبیات تطبیقی گویارد^۶ بود، ارائه کرد. بعد از این افراد، دکتر جواد حدیدی چهره‌ی شاخص ادبیات تطبیقی در ایران است که آثار بسیار ارزشمندی در این زمینه از خود باقی گذاشت و افراد شاخص دیگری چون دکتر هنرمندی، دکتر حریری، ندوشن، زرین کوب، شمیسا و شفیع کدکنی. (همان، ۲۰-۲۱) که سخن از هر کدام مجالی بسیار بیشتر از این می‌طلبد.

۱-۱-۶- ادبیات تطبیقی در مصر

در باب آغازگر مبحث ادبیات تطبیقی در جهان عرب، اختلاف دیدگاه‌هایی وجود دارد. عده‌ای این آغازگر را مرحوم خلیل هنداوای می‌دانند و عده‌ای هم، فخری ابوالسعود را؛ همان کسی که در فاصله سال‌های ۱۹۳۵-۳۷ مقالاتی را در مجله "الرسالة" مصر چاپ می‌کرد و به مقایسه‌ی ادبیات انگلیسی و عربی و بیان شباهت‌ها و تفاوت‌های آنها می‌پرداخت، اما او عموماً در پژوهش‌های خود روابط تاریخی را که شرط مهم در ادبیات تطبیقی است، نادیده می‌گرفت. (یوسف نجم، ۱۹۸۵: ۶۰)

با این همه، مصری‌ها در میان اعراب، نخستین کسانی بودند که به ادبیات تطبیقی پرداخته‌اند، مصری‌ها بیشتر کتاب‌های مرتبط با حوزه‌ی ادبیات تطبیقی را، یا خود تألیف کرده‌اند و یا آن‌ها را از زبان‌های اروپایی و

⁶. Marius-François Guyard

غربی به عربی ترجمه نموده‌اند. البته ادبیات تطبیقی در میان اعراب و به‌ویژه مصر، بیشتر رنگ و بویی اروپایی دارد؛ هرچند که نویسندگان آنان هم، مانند ایران آثار ارزنده‌ای در این زمینه نگاشتند. (صالح بک، ۱۳۷۸: ۹۵)

برخی از مهم‌ترین نویسندگان حوزه‌ی ادبیات تطبیقی در میان اعراب را می‌توان اینچنین برشمرد: روحی الخالدی، نویسنده‌ی کتاب "تاریخ علم الأدب عند الإفرنج والعرب و فیکتور هوجو"^۷، محمد غنیمی هلال، نویسنده‌ی کتاب "الأدب المقارن"، بدیع محمد جمعه، نویسنده‌ی کتاب "دراسات فی الأدب المقارن"، محمد عبدالسلام، نویسنده‌ی کتاب "فی الأدب المقارن" و بسیاری از نویسندگان دیگر جهان معاصر عرب. (همان)

⁷. Victor Hugo

فصل دوم

اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران و مصر در دوره معاصر